

INTERVJU

Berta Bojetu Boeta

Umetnost. Plešemo z njo. Če je to smrtni ples, pa naj bo.

Berta Bojetu Boeta, igralka, pesnica in pisateljica, se je rodila 8. februarja 1946 v Mariboru. Napisala je tri knjige, dve pesniški zbirki, *Žabon* (1979) in *Besede iz hiše Karlstein* (1988), in en roman, *Filio ni doma* (1990), ki je, potem ko je v Sloveniji postal uspešnica, že izšel ali je v pripravi še v Ameriki, Nemčiji, Litvi, Albaniji ter Bosni in Hercegovini. Kot ena od ustanoviteljic Koreodrame je na odskih deskah igrala v predstavi Agata Schwarzkobler. Leta 1986 je prejela tudi nagrado Borštnikovega srečanja za igri *Prizori iz hiše Karlstein* (narejena po njeni pesniški zbirki) in *De Profundis*, petnajst let pa je bila članica ljubljanskega Lutkovnega gledališča. Dosti redno se je tudi pojavljala na radiu, redkeje na televiziji. Objavljala je v vseh slovenskih in jugoslovanskih literarnih revijah ter v tujini. Je članica Društva slovenskih pisateljev in Združenja dramskih umetnikov, letos so jo sprejeli tudi v PEN.

Literatura: *Glede na to, da se vaše zadnje delo, roman Filio ni doma, začne na koncu, ko Filio na razstavi sreča Urija, bi tudi midva ubrala isto pot. Kakšen je danes, po dveh letih vaš odnos do te knjige, ki je bestseller, že preveden v nekaj tujih jezikov, in ko so vas sprejeli v PEN?*

BB: Ko se v nekem trenutku človek zaveda, da je vsak hip svojega življenja na koncu nekih stvari, potem je seveda zelo enostavno govoriti od tod nazaj. Teh moči nima, ko je mlad; in dobro je, da jih nima, ker bi sicer bilo to življenje še bolj žalostno. Na poseben način: mukotrпно, nesrečno in hkrati v vseh teh rečeh polno sreče, zadovoljstva, radosti, prijateljstev, dotikov, pozornosti...

Uri je končal tako, kakor je. V življenju nenehno srečujem ljudi, ki so tako končali: brez vsega, brez ideje, brez moči za naprej. In moja generacija jih je polna. Če pa govorim o tem, kakšen je moj odnos do knjige, moram reči, da sta Uri in Filio še z menoj, kakor je pač Helena umrla, kar ne pomeni, da je ne nosim s seboj. Vendar mi Uri in Filio nekako silita v življenje, kot da je namenjeno, da jima drugače končam življenje kot v romanu. Kakor da sem odgovorna za njuno življenje, za njune sreče in nesreče. Kakor da sta resnično velik del mene. In če ju bom ter ko ju bom peljala naprej, bom to storila tako, da si bom želela zase kako svetlo življenje, da bom imela moč peljati ta dva moja, ki sta moji ljubezni, ki sta popoln, nenavaden kos mojega kozmosa, pa naj bo to mikro ali makro kozmos.

Kakorkoli pogledam, se me dotikata in se ju želim znebiti. A hkrati je to beseda, ki ni prava. Znebiti ne pomeni, da ju hočem postaviti v prostor, kjer me ni, zato ker ju preprosto ne morem, saj sem ju poklicala v to življenje. Ampak da se ju znebiti tako, da si olajšam dušo, jima omogočim neko življenje, ki si ga ta moja generacija zasluži. Čeprav so si nekateri znali pomagati z denarjem, drugi z zvezami, tretji s politikom, četrti s politično kulturo ali s kulturo v politiki. Eni pač ne živimo tako, zato ker smo narejeni za druge reči; mogoče prav zato, da naredimo kaj za svet, v katerem smo zrasli.

Literatura: *So to mogoče nastavki za vaše naslednje delo?*

BB: Lahko da so, zagotoviti pa ne morem. Zaradi nekega nejasnega občutka, ki ni definiran, a tudi iz drugega, da se o neživih ne govori, in moj roman v tem trenutku gotovo še ni živ.

Literatura: *Roman Filio ni doma je razdeljen na tri dele: Filio, Dnevnik Helene Brass in Uri. Zakaj?*

BB: Provokativno vprašanje. Zato ker nisem gledala življenja iz enega samega prostora, ampak iz več. V samih začetkih najbrž zelo zeleno, neizkušeno, morda tudi smešno, nemoralno, kar so mi včasih znali očitati. Toda gotovo ni šlo za nemoralno, ampak za neizmerno širino, ki sem jo pokazala do ljudi, prijateljev, znancev, stanodajalcev, delodajalcev... Zmeraj sem se obnašala, kot da sem morala jaz. To je bila moja morala, moj odnos do sveta, do ljudi. Ko si enkrat dovolj star, se v nekem trenutku zgodijo stvari, ki so dobrodošle. To pomeni, da jih nenadoma vidiš z več koncev. Tako možnost in moč sem sicer imela že davno, vendar nisem znala tega tudi živeti, kar je povzročilo vrsto nesporazumov med ljudmi, s katerimi sem živela v prostorih kulture, pa naj bo to teater, slikarstvo, pesništvo, pisateljstvo, kjer sem srečevala ljudi in postavljala svoj prostor, danes že jasno definiran, suveren in samosvoj, vendar izredno human in odprt do vsakogar.

Če govorim o Filio, Heleni Brass in Uriju, sem že omenila, da so del mene, in hvala bogu, da sem imela v tem romanu moč pogledati življenje s treh strani: z moške, ženske mojih let, to je babice, in mlajše ženske, ki je pa enako kot Helena Brass tudi že definirala svoje življenje, predvsem za nazaj.

Literatura: *Kljub temu da je rdeča nit romana Filio, ste dali osrednje mesto v njem prav babici – Heleni Brass oziroma njenemu dnevniku, ki kot vezni člen med Urijem in Filio razlaga vso zgodbo.*

BB: Svet, v katerem živim, če govorim o ljudeh svoje vrste, ki smo na poseben način občutljivi, je poln nostalgije, se pravi, pogrešamo vse tisto, kar nam je dajal ta čudni čas. Na neki način bi nam kakršnokoli življenje v katerem drugem sistemu to dajalo, vendar se mi zdi, da je prav moja generacija zaradi tega, ker smo imeli tako malo, tako nič, da nismo mogli niti deliti, ta boljševistični čas navezal na tisto, kar so nam dajale stare matere, rojene v drugem času, zato morda take. Ponujale so nam seveda samo ljubezen in odprte roke, toplino, varnost. A prav to nas je odpiralo, ker tisto malo, s čimer smo bili nahranjeni – z zadovoljstvi, pa če govorimo o materialu in o duši, in te babice so nas nahranile z vrsto kvalitet, ki nam zdaj, v teh letih, strašno pomagajo.

Nostalgija v knjigi ni direktno zvezana z menoj, ampak je kombinacija preteklosti z življenjem, ki sem ga preživela zadnja leta. Se pravi, da se v Heleni Brass poleg babice meša sosedova deklica Helena, ki mi je ostala za vse življenje, ker je bila na poseben način tako drugačna, čudna, smešna, hkrati pa je izžarevala ogromno toplino in dobroto, kljub temu da je bila mlajša od mene, ter veliko razumevanja do mene, ko sem odraščala poleg nje. Bila je ena redkih mladih žensk, ki je kasneje, ko sva že bili obe gospodični, razumela moje impulze, moja življenja (nikoli nisem živela enega samega) in se mi je očitno, če moram danes to analizirati, potisnila v zavest in podzavest kot svetla luč. Človek otroštva očitno ne pozabi.

In če sem kdaj lepo živela, sem od prvega do sedmega leta – z babico in s to deklico v sosedstvu ter še z nekimi ljudmi, kakor se zelo spominjam neke druge negativne mlade ženske iz Maribora, danes gospe mojih let, ki mi je deset let nazaj delala veliko škodo. Ni prenesla moje širine, mojih prostorov, mojih hrepenenj – iz lastne majhnosti. Ta ženska, ki je izobrazena, in tista, o kateri sem prej govorila – Helena, ki smo jo klicali Milenka, česar ne bom nikoli pozabila, sta se mi vtisnili v spomin kot dve popolnoma različni osebi iz istega prostora. A v življenju sem srečala veliko več zavistnih in negativnih ljudi kot prijetnih in toplih, ki bi me vedno bili pripravljeni sprejeti z mojim kompletnim diapazonom, za katerega verjamem, da ni zmeraj lahek.

Literatura: *In pojavi se še vmesni, generacijski člen: Helenina hči, ki je mati Filio. Obe je ne marata.*

BB: Nisem računala, da bova poglobljala nezavedne stvari v romanu. Ko sem ga pisala, jih nisem vedela. Danes, če sem malo razumen človek, se jih lahko zavedam in jih skupaj z vami analiziram, kar mi ni čisto povsечи, ker mi segaš v neke stvari, ki so zame lahko nevarne, če sem pisateljica.

Literatura: *Kraj dogajanja je nekako zelo nazorno, ostro, slikovito opisan, medtem ko pa časovno roman ni definiran. Zakaj?*

BB: Zelo zanimivo je, da so ljudje, ki v resnici poznajo otok, otok takoj prepoznali, vendar pa so ga izredno različno dojemali. To pomeni, da lahko skoz to skušnjo v odnosu do svojih ljudi izbiram prave, se pravi tiste, ki jih vidim, slišim, čutim, vem, znam, vse o njih doživljam tako kot oni mene. Za tiste, ki pa so otok prepoznali in rekli, da nikoli niso tako čutili, nikoli tako doživeli, pa se je že davno izkazalo, da niso moji. To so pomembne reči, ime otoka je popolnoma nevažno.

Gre za to, da sem na otok pripeljala take in take ljudi, a tudi one druge, ki ga niso prepoznali; torej so neobčutljivi in so lahko na ta način oblastniki kot ti, o katerih sem pisala. Tako tudi skoz roman prepoznavam ljudi, ki sem jih izbrala zase, za življenje in jih nisem pustila ob poti, kot tiste, ki jih ponovno prepoznavam skoz nerazumevanje, stiske, ogroženosti in končno geološke patološkosti tega otoka. A otok nič ni kriv. Takoj ko stopimo nanj, smo krivi mi. Ko sem bila prvič tam, sem zbežala skorajda po štirih, da sem ušla. Ko sem se vračala, sem ga sprejemala, doživljala in ga videla blagega in milega.

Literatura: *Kaj pa imena, ki so v romanu zelo značilna, posebna? Filio je na primer moško ime, a nosi ga deklica (Filius (latinsko) – sin).*

BB: Ena zame najlepših scen v romanu, če ga ne bi napisala jaz, se me tiče zelo intimno in metafizično; to je odlomek, ko da Uri ime deklici in reče, da naj bo Filio, deček, prijatelj, ki ga tam doli najbrž ne bo imel. V hipu, ko ta deklica dobi ime Filio, ne vem nič, jaz samo pišem roman. Zato govorim, da je umetnost metafizika, ki je ne razumem, sem samo v njej in se obračam, kakor nezavedno ukazuje in je nočem razumeti, ker sem takoj v nevarnosti, da se mi kakšne stvari izmuznejo.

Rada pa bi rekla samo to, da kakor so stvari postavljene v nas, zunaj nas, z nami, tako moramo biti strašno previdni. Ker če se kje kaže človekova usodnost, namembnost, tako mora v življenju bivati, ravnati, živeti. Zagotavljam, da je umetnost (beseda, ki je nimam zelo rada in je nikoli nisem uporabljala zase, nikoli nisem trdila, da sem umetnica, ker sem se zmeraj bala, da sem premalo naredila, da bi smela o tem govoriti), in če danes pogojno govorim o tem, da sem umetnica, si upam trditi, da je vsake vrste umetnost vedno zelo nezavedna in povezana s stvarmi, o katerih nič ne vemo, jih samo lahko kot ustvarjalci zaslutimo in se jim podredimo in pademo vanje. Plešemo z njo, pa če je to smrtni ples, pa naj bo. Ampak tako daleč je usodnostna, tako daleč je nerazložljiva, da smo, če smo ji namenjeni – tej dami, ki se ji reče umetnost ali ustvarjalnost, tako zelo podrejeni, da ji moramo služiti. In ko to razumemo, postanemo previdni, ko začnemo govoriti o njeni metafizičnosti.

In če bi samo od daleč imenovala te stvari, bi rekla, da Filio ni po naključju. Predstopnja mojega Filia – moj Eros v poeziji, prva stopnja kroga ljubezni od boga. Eros – Filio – bratska ljubezen in potem Agape, kar je božja, božanska ljubezen. Če umetniku uspe prerasti in priti do teh stopenj, ne da bi se jih zavedal, da rine vanje in da v njih je, mislim, da je to prava vrsta ustvarjalnosti, ker tako sklene svoj ustvarjalni krog. Seveda ne govorim o svoji naslednji stopnji, ker sem premlada, da bi smela o njej govoriti. Najbrž je pot do te Agape – božanske ljubezni še dolga in potem bom mogoče kdaj razumela to tretjo stopnjo. Očitno sem prvi dve že vzela, ker je v Filio resnično bratska ljubezen. V resnici se Filio in Uri ljubita bolj kot brata, ne pa kot moški in ženska; ljubita se v stiski, če se spomnimo.

Najbrž bom še gradila na tem, ne vem, kaj se mi bo dogajalo in kaj se mi dogaja v tem trenutku kot ustvarjalci. Nisem prišla do tretje stopnje in ne vem, če bom sploh kdaj. Te stvari so nevarne in občutljive, zato o njih ne bi govorila.

Literatura: *Glede na to, kar ste povedali, mar ko pišete knjigo, poezijo ali prozo, živite z njo in za njo oziroma ali delate v izolaciji ali kako drugače?*

BB: Živim z njo in za njo. Nikakor pa ne delam v izolaciji, ampak sem takrat sredi življenja. Vsaj takrat, ko sem delala in kar sem naredila, sem zmeraj bila sredi življenja. Če sem zunaj in sedaj sem pač malo zunaj, zaradi časa, let. Vsak dan ujamem kakšno reč, ki se mi zapiše, ali pa jo ujamem in se mi zapiše, ne da bi se zavedala. Najbrž je treba živeti.

Ne bi sicer mistificirala umetnosti, sploh nočem tega, ampak gre za zavedno-nezavedno, za nekaj, česar ne razumemo, za nekaj, česar ne analiziramo, in za nekaj, kar je nad tem, kar sem doslej govorila. Mislim, da je to zgornji del, vrh, povrhnjica podzavesti, tisto, kar še peljemo na neki način z razumom in že ne razumemo več. V tisto sprejemamo, kadar živimo zunaj in smo že pripravljeni oziroma na preži za pisanje, igranje, slikanje, ustvarjanje...

Literatura: *V vsem vašem pisateljevanju, tako pesniškem kot proznem, se ves čas prepletata dva principa: ženski in moški, vsak na svoji strani in v nenehnem medsebojnem odnosu, povezanosti, kjer šele oba skupaj tvorita neko situacijo, osnovo*

za fabulo in podobno. Če ponazorim: skoz ves roman Filio ni doma se vleče občutek reda oziroma prisila reda, ki pa je hkrati kaotičen. Red ljudi obremenjuje, medtem ko jih kaos dela bolj človeške, je bolj blizu človeški naturi. In dokler je ta kaos na nivoju nezavednega, ni nevaren, ko pa ga Uri in Filio ne sprejmeta in odkrito prekršita, sta kaznovana. Kaos, kot da je bliže ženskemu principu (Filio izženejo z otoka), totalitarni red, na katerem stojijo zakoni, principi, odnosi na otoku in konec koncev tudi podrejenost enega spola drugemu, pa moškemu.

BB: Ni še čas, da bi govorila in obračunala z moškimi do konca. Mislim, da bom v letih, ki prihajajo, mogoče o teh rečeh dokončno spregovorila. Vse, kar lahko rečem na temo o dveh principih, moškem in ženskem, je to, da ga ni prostora na svetu, kjer bi ženska zares enakovredno funkcionirala moškemu. Biologom bom prepustila razmišljanje o tem, kaj ženska zmore in česa ne. Vem samo, da sem v življenju srečala veliko neumnejših moških od sebe in veliko pametnejših žensk. In narobe: veliko pametnejših moških in neumnejših žensk. Se pravi, da če po tej logiki zaključiva, lahko rečeva, da so ljudje pametni ali neumni, nikakor pa ne moreva govoriti splošno za ženske oziroma moške. Skušnja, ki jo imam, je popolnoma dognana in temeljna, premišljena in ne odstopam od nje.

Vsak pameten se bo z menoj strinjal. Res pa je, da kakšnih reči ženska ne naredi tako dobro kot moški in da moški kakšnih reči ne tako dobro kot ženska; ampak mislim, da je to posledica vzgoje – stoletne vzgoje. In ne pomeni, da se je v ženskih možganskih krivuljah nabrala moška izkušnja, ki je tako močna. Lahko tudi to, vendar vemo, da se ženska prilagaja hitreje kakor moški. Hočem reči, da ni nujno, da se dispozicija nabere skoz stoletno skušnjo, čeprav je seveda možna. Ko ugotavljava, da je ženska v nekih rečeh manj sposobna, spoznava, da je to zaradi vzgoje, časa, prepuščanja... Na primer ena prvih evropskih žensk, ki se je osvobodila, je bila slovenska ženska – ko je dobila svoj prvi šivalni stroj, je začela živeti po svoje. In to je zgodnje leto – 1890. Vzgojena za služkinjo se je osamosvojila in nehala služiti sistemu, v katerega je bila vključena. Po krščanski morali ji ni bilo dovoljeno živeti, skrbeti zase; morala je biti z moškimi, da je sploh veljala kot človek. Mislim, da smo tako miselnost že prerasli, vsaj če govorim o ljudeh moje vrste, in žensko že jemljemo kot človeka – enakovredno.

Človek, moški ali ženska, je lahko vreden svojega imena, če se temu posveča. Če živi za to, ne pa da se podreja. V mojem romanu pride jasno na dan, da se Filio odlepi od neke skupnosti, v kateri je popolnoma podrejena, in odide v prostor, kjer živi sama in tudi živi ter zaživi čisto sama, saj dobi nagrado nekega slikarskega bienala. Se pravi, da je lahko svojo ustvarjalnost za nazaj speljala sama, brez moškega. Pa sedaj ne govorim zoper moške, govorim samo zoper misel, da je ženska manj sposobna od moškega, kar je zelo nesmiselno.

Literatura: *Zanima me odnos med redom in kaotičnostjo oziroma diskrepanco, da je nekaj, kar je "red", bolj kaotično od tistega, kar ni tako urejeno. V Filio ni doma sta ti dve smeri še posebej poudarjeni.*

BB: Narejeni smo, kakor smo. Sestavljeni smo iz takih in takih spominov krvi. Torej se rodimo in zaživimo taki, kot smo. In če se v nekem trenutku izkaže, da nam ne ustreza okolje, v katerem živimo, se temu upremo. Lahko pa da smo izredno disciplinirani in v svoji osebni, intimni discipliniranosti postanemo kaotični po svoji ustvarjalni, inovativni, hrepenenjski noti, po različnosti, ker smo drugačni. Potem vzpostavimo na zunaj kaos, navznoter pa še zmeraj ohranjamo svojo disciplino, svoj red, ki ga gojimo in hkrati hrepenimo po neredu in kaosu, ker v njem sijajno sestavljamo. Nabiramo si novih izkušenj, novih bolečin, sreč, žalosti, hrepenenj, toliko količino, da imamo sicer s tem neredom, kaosom probleme, obenem pa nam plemenitijo ta red. Torej nismo filistri, nismo zadržani in ozki, ampak nam želja po spoznavanju, preseganju nekih norm pravzaprav omogoča širino v svojem osebnem, intimnem redu, ki seveda vsebuje ves ta kaos.

Literatura: *In drugi nekako temeljni obrati, ki neposredno vplivajo na čutenje v romanu in gradijo odnose med osebami, so ločitve – Uri mora proč od matere, materinskega čuta, v spodnje mesto, kjer se prepusti vojaški vzgoji, Filio gre z otoka, od nje vsako noč odhajajo moški, ki jih sploh ne pozna...*

BB: Iz logike, o kateri sem ravnokar govorila, torej o moškem in ženskem principu, velja v moškem, da je ženska prenežna, prekrhka za vzgajanje fanta in njegove militaristične, moške drže. Predstavljajo si, da mora biti moški strog, neusmiljen, trd, da ga življenje ne povozi; da mora biti urejen, sistematično vzgojen, po kateremkoli sistemu ga vzgajajo, tudi v današnjem svetu, ne glede na to, kako zafrustriraš recimo po dispoziciji nežnega dečka, nagnjenega k humanizmu in širini, ne pa k militarizmu, ozkosti, doseganju nekih ciljev, materialnih dobrin. Potem se za Urija ustrašiš, ker iz zgodbe začutiš, da je krhek, nežen, bister, odprt, ne pa militanten, požrtven na uspeh, denar.

In vidimo, kako se upre in kako noče biti oblastnik, kako se je oblast v njem zmotila in kako ga je v resnici zlomila. Ne vemo, ali je prerasel tole moč in ta zlom, ki mu ga je povzročila družba. Seveda v tem hipu govorim zelo osebno. Mogoče pa imam takšno izkušnjo z militarizmom, s sistemom, ki je morda uničeval koga v moji bližini. Mogoče jo imam..., ne vem.

Govorim o ljudeh vsega sveta, ne glede na to, da sem ženska in mati, ne govorim o svoji, intimni izkušnji, ampak o izkušnji sveta, v katerem rasem in živim. Paziti je treba predvsem na človeka nasploh. In tukaj se lahko vzpostavi v sijajni harmoniji red, sistem, ki ga vsak uspešen človek mora nositi v sebi, in kaos, ki ga nosi s seboj. Če se to dvoje ujame, če zna oboje združevati, lahko postane velik ustvarjalec. Kdorkoli lahko doseže maksimume s tem, če mu uspe urediti svojo osebnost do tolikšne mere, da ga v njegovem osebnem, intimnem kaosu, ki je poriv v širino, ne bremenijo. Nekaj moraš prepustiti vetrovom, času, srečanjem, posedanjem.

Ko najdeš pravišnje razmerje discipline in razpuščenosti, imaš moč biti odprt – notranjemu, lastnemu impulzu po širini, humanosti, človečnosti. Če pa govorim o

umetniku, so te stvari še bolj pomembne. Šele nato lahko sledi uspeh in uspeh dela ljudi srečne.

Literatura: *Aleš Debeljak je na ovitku napisal, da je Filio ni doma "bestiarij blaznosti in krvaveče muke". Se s to trditvijo še vedno strinjate?*

BB: Že nekajkrat sem morala reči, da nimam nikakršne zveze s knjigo na ta način, da bi bila moja biografija. To ni res in ne more biti res, je pa posledica mojega življenja in življenja ljudi, ki jih imam rada, ki jih poznam, ki jih imam v svojem prvem krogu in ki so jim vsi ti stavki posvečeni. Tisti čas, ko sem se sama spraševala, zakaj pišem in zakaj bom objavila, sem najprej rekla, joj, kako bi rada knjigo pokazala mojim, da bi jim lahko dejala, pogledjte, tako nas vidim, tako smo na neki način združeni. Kakorkoli je knjiga polna bestiarij in muke, tudi sreče, iskanja in trenutkov, ko se ljudje najdejo, tako je to, če povem malce banalno, učbenik za moje prijatelje. Če so se v njej prepoznavali in se prepoznavajo, potem vejo, kako sem jih imela rada in kako jih imam ter kako temeljno jih nosim s seboj.

Literatura: *Še ena vez je v romanu izredno močna: vez med seksualnostjo in oblastjo. Kako združujete, povezujete oboje?*

BB: Nenehno se moram v tem življenju vračati k moškemu. V svojem moškem principu je moški eros in tanatos. Poznam vrsto žensk iz svoje generacije, ki so poleg svojih izbranih moških umrle. Ne fizično, umrle, postale oni, postale so njihovi otroci, njihuna kuhinja, njihuna postelja, njihuna spalnica, njihuni vikendi, njihuna pečenka na ražnju... Postale so vse tisto, kar ne bi bile, če bi imele željo, impulz, hrepenenje po čem drugem, ali vse tisto, česar niso znale najti v sebi. Zopet zaradi vzgoje, lastne, notranje, intimne definicije, se pravi definicije krvi. Ene so obstale in vztrajajo, ene so obstale zato, ker nikoli niso razumele, ker niso mogle, hotele, ene so odšle, ker so hitro razumele, in ene bodo ostale same zato, ker so razumele – zato ker se nikoli ne bodo mogle podrediti temu moškemu principu, ki je eros in oblast.

In ker sva ugotovila, da je eros tanatos (ljubezen smrt), je tudi v tem vmesnem prostoru lahko tako neskončna sreča med moškim in žensko, da je to eros tanatos, in na to pristaneš in v tem sijajno obstajaš in si lahko nekemu, ki je moški in živi z moškim principom, partner. In tukaj notri, v tem prostoru, se seveda najdem in najdem tudi vrsto žensk, ki jih poznam. V onem drugem principu, kjer je eros tanatos in oblastnik, pa nimam kaj početi. In mogoče sem zato na ta način obračunala z moškim, z oblastjo in z oblastjo v sistemu, na katerega ne smeva pozabiti, ker je sistem zame, po moji intuiciji, po mojem prastarem impulzu, v oblasti, moški. In vse, kar predstavlja strah za žensko, je zelo redko ženska, je vedno samo ali oblast ali moški. Ženska kje drugje strahu v življenju že skorajda ne najde, pa naj se ta oblast išče v službi, na ulici ali v družbah, kjer je moški oblast. Kakor je sladko in neprecenljivo čutiti nad seboj to oblast, ta eros tanatos, moški princip, čutiti poleg sebe oblastnika moškega, ki te ljubi, te hoče, tako je še večja slast in razbremenitev, ko odideš iz tega kroga. Takrat, ko postane to samo eros tanatos, ko je vmesni prostor hrepenenje, sreča, zadovoljstvo, radost ob spoznavanju človeka, in ko ti uspe pobegniti iz prostora

oblasti, obstaneš. Kadar pa je vmesni prostor oblast, se vse porazgubi in tako razpadajo naše zveze – ker ostane med tema dvema prostoroma samo oblast, nadmoč, moški princip.

Tukaj se ne morem strinjati in ponovno moram reči: ne borim se zoper moške, nisem sufražetka, nisem feministka, sem ženska, ki je čakala in čaka moškega. In morda ga ima; in če ima ta ženska moškega po principu eros tanatos in je vmes to, kar sem že rekla, potem ostaja, drugače pa ne.

Literatura: *Hkrati dosti pišete o nasilju nad ženskami in za moškega uporabljate neko totalno podobo: pojavlja se na žrebcu (konj – simbol plodnosti in moči), medtem ko ne zaobidete niti nasilja med ženskami samimi, ki je po svoje še bolj kruto (prisilno delanje abortusa pri Filio), in tudi med moškimi, če se nočejo pokoriti ustaljenemu redu (Uri).*

BB: Recenzorji so ugotavljali, da ni nasilje med moškimi ali nasilje moških nad ženskami nič manjše oziroma nič večje od ženskega nasilja nad ženskami. Ugotavljajo, da je žensko nasilje nad ženskami še večje. Seveda vem, da je med ženskami lahko nevarnejše kot med moškimi, ampak v tem romanu se izkaže tako, da ženska brezpogojno posluša in uboga moško oblast in zato v romanu izvršuje abortuse – ker kontrolirajo rojstva.

Niti sama ne zaupam ženskam, sama sem namreč imela v življenju le tri ali štiri prijateljice. Nisem se družila z ženskami, prej sem imela moške kakor ženske prijatelje, četudi trdijo, da ni mogoče prijateljstvo med žensko in moškim. Sem ena tistih žensk, ki ima že mnogo let moška prijateljstva in so se izkazala za dobra, čeprav je bilo nenehno prisotno, da sem ženska.

Literatura: *Ampak moški so žrebci – prijahajo, opravijo, odjahajo – razen Urija. Žensko pa kljub vsemu opisujete bolj polno – čustvene z bolečino, vztrajnostjo, upanjem, odločnostjo, otožnostjo.*

BB: Zanimivo je, da nisem na to nič mislila. Uri se ima možnost odločiti in se pri njem to ne realizira. Če govorim o romanu, veva, da so vsi, tudi poveljnik straže, podrejeni oblasti, da je vse namenjeno razmnoževanju oziroma da potrebujejo delovno silo, in zato se morajo otroci rojevati. Zato so rojstva kontrolirana (najbolše vedno pobijejo, op. pis.). Po izračunih ugotavljajo: če se bo rodil pameten otrok, naredijo abortus – zato, ker čredi vladaš, posameznikom, ki imajo svoj svet, svojo moč razmišljanja, pa ne moreš vladati. S tem sem pač poskušala doseči, da prepoznaš oblast nad vsem: nad pametjo, nad mednožjem, se pravi nad erosom...

To izkušnjo imam. Najbrž si tudi sam začutil, da so se totalitarni sistemi vedno trudili imeti čredo – krave, ovce – kakorkoli že rečemo, ki se ji vlada brez kakšnih posebnih težav. Brž ko pa izstopi posameznik, prihaja do uporov, revolucij. In zgodovina se je tako izkazala. Kakor veva, so totalitarni sistemi še posebej cepljeni, da se ohranja enako siva, poslušna množica.

Pri ženskem nasilju v knjigi ne smeva pozabiti, da so ženske pravzaprav izvrševalke. Je pa res, da pomisliš, da če bi imeli moški tako oblast nad moškimi, je ne bi izkoriščali

tako totalitarno, kot so jo ženske, in bi ne bili tako strogi, grobi in neusmiljeni. Zato lahko pridem do misli, da so moški resda velikokrat nežnejši, občutljivejši, bolj krhki, torej ne tako trdi in neusmiljeni, kot zna biti ženska.

Literatura: *Zelo dosti govorite o erosu, a obenem je venomer prisoten seksus in zgolj seksus. Kaj je torej močnejše?*

BB: Izkazalo se je, da eros, to vemo. Eros nad vsem, eros nad svetom, eros nad literaturo, nad slikarstvom, gledališčem, nad igralko, nad slikarjem, nad pesnikom, pisateljem..., eros nad vse. Tisti, ki jih obvlada seksus, še nikoli niso bili ustvarjalci, to so zame telovadci. In s telovadci nikoli nisem nič imela. Zmeraj sem iskala človeka. In ker mi je po Bogu dano, da ga iščem skoz eros, sem pač tudi živela skoz eros, dobivala, izgubljala, osvajala svet, ljudi, posameznike. Seksus v mojem življenju ne pomeni ničesar. Nasprotno pa eros pomeni srce, nežnost, toplino, radost, stopnjo človečnosti.

Prejle, ko sva govorila o loku od erosa do tanatosa, vmes pod mavrico teh dveh besed pa ostane prostor oblasti, kot sva rekla. Ampak tudi seksus sodi zraven, ker seksus je oblast.

Literatura: *Ta vaš odnos med žensko in moškim je že star. Se je spremenil, in če se je, kako, glede na vašo prvo pesniško zbirko Žabon, izšlo leta 1979, na ovitku katere je Drago Jančar zapisal, da "gre za elementarno erotično pesnjenje"? Se strinjate z oznako "elementarno"? Kaj sploh pomeni "elementarno erotično pesnjenje"?*

BB: Predvsem je treba povedati, da je cela zbirka Žabon prva zbirka daleč naokrog, lahko govorim o Evropi in Ameriki, ki bi tako odkrito govorila o erosu, kot je ta poezija. Tako sem pravzaprav presenetila javnost, ne da bi si to želela, ne da bi to načrtovala. Ves pogovor govorim o tem, da ni nič zavestnega – je samo zavestno nezavedno, kar človeka pelje v umetnost. In tukaj sem čista, ni nobene manipulacije, ne v prvi ne v drugi knjigi, ki je uvod v roman, kaj šele v tretji.

Eros je tako metafizičen, kot je umetnost. Sicer na drug način, a vendar metafizičen. Z njim se ni igrati, ker ga izgubiš enako kot impulz za pisanje, risanje, igranje... Je na istih nivojih in ravno tako je občutljiv in ravno tako hitro uide. Brž ko si manipulant, ga že nimaš več – si samo še športnik, telovadec v seksusu.

Literatura: *Spet Drago Jančar govori, glede na to, da ste rekli, da je Filio ni doma neke vrste nadaljevanje Besed iz hiše Karlstein, že pri Žabonu o "kaotičnih, trpljenjskih, še nerazumnih oblikah čutenja", ki pa so v Filio ni doma še bolj izraziti. Torej se lok začne že pri prvi zbirki in roman na neki način izhaja prav iz njegovih korenin. Mar ne mislite tako?*

BB: Ko mi je prva zbirka izšla, sem jih veselo presenetila, navdušila, zapeljala, govorim na nivoju literature, sem jih vzradostila, da imamo Slovenci lahko tudi tako literaturo. In nihče, razen Aleša Debeljaka in še nekaterih, ni zares prebral druge knjige, in sicer zato, ker je v prvem hipu, ko jo je vzel v roko in začel brati, razumel, da ne gre več za "elementarno erotiko" in izraznost direktne erotične skušnje, ampak da gre za nekaj drugega. In jih ni zanimalo, kaj je to drugo, zato se z drugo zbirko

tudi niso ukvarjali in je več kot toliko niso brali in zato ne vejo, da je trden most med prvo in tretjo knjigo.

V drugi knjigi je jasna povezava med *Žabonom* in med *Filio*, ko pišem brez erotične evforije, brez "erotične elementarnosti", seveda jaz kot pisec, ne pa intimno in osebno, kar poudarjam že ves čas, ne prenašam svoje izkušnje skoz jezik "elementarne erotike" in "elementarne erupcije", ampak prenašam s prošnjo, priprošnjo, skoz molitev, neko trpečo muko v *Filio*. Kaj bomo od tega dobili naprej, seveda ne vemo; to je v kakšnih drugih prostorih, ki jih še ne vidim. Mogoče jih z zavednim nezavednim lahko samo slutim in s tem rečem, da bom še kaj naredila.

Ne vem, ali bom še kaj naredila, pa tudi ni nujno. Zakaj bi pa morala? Mogoče bom živela brez pisanja. Nič ga ne mistificiram. To tako je. Eni delajo čevlje, jaz sem igralka in v nekem trenutku se mi skaže napisati, in napišem. Od kod, zakaj, je to namenjeno, ko se rodiš, da greš skozi to muko? Ker, ko se odločiš trpeti s svojimi junaki, trpljenje ni manjše od njihovega. In če je na distanci, je lahko dobro.

Literatura: *V svojih delih, tako pesniških kot v proznem, uporabljate izrazito lastno in za vas značilno izrazoslovje, opise in orise: konj, zgoraj–spodaj, krš, kamen, pesek, kri, trave, zrak, morje itd. Sploh pride morje pri Filio ni doma velikokrat v ospredje kot neki pojem širine, globine, ki ji ne vidimo konca in ne vemo, kaj nas čaka za vidnim. V glavnem same trde, puste, boleče, neprijetne stvari, povezane s trpljenjem, razen morja, ki je mehkejša, prijetnejša. In vse skupaj še dodatno pletete z za vas razpoznavnimi, kar "standardnimi" barvami, ko kolorirate vaš svet.*

BB: Ko sem bila še veliko mlajša, sem slišala, da življenje naredi človeka, ga lahko poplemeniti, dvigne, tako zelo okleše, tako zelo izpostavi, da lahko postane velik človek, se pa lahko tudi zgodi, da grdo, trdo, neusmiljeno življenje človeka spridi. Tako da je med menoj in življenjem pravzaprav en sijajen sporazum. Lahko rečem samo to, da nisem propadla. O svojem uspešnem življenju ne bom govorila, ker ne vem, ali je uspešno. Zdi se mi izredno važno, da veva, da nas dela take, kot smo v tem živem življenju, danes in včeraj in jutri, tudi kri.

Pred mnogimi leti sem pisala pesmi, bila sem čisto mlada, in ni jih izšlo malo, v Mladih potih, in že sem pisala o kršu. Živela sem sredi, v srcu Štajerske, kjer krša ne vidiš, razen če ne greš na kakšne posebne pohorske poljane, kjer vidiš tu in tam kakšno skalo. A pisala sem o kršu, kar pomeni, da je kri delala. Blizu mi je svet krša in morja, svet brez gozdov, brez travnikov, poraščenih poljan, po notranjem spominu svet, ki ga nosi kri. In seveda tudi barve so iz prav tega, enakega sveta, ki ga očitno nosim v sebi, in to v mojem realnem življenju ne pomeni nič, torej se izkazuje iz nekega drugega spomina, iz spomina preteklosti, iz spomina mojih babic, iz spomina sveta, kjer so živeli moji. Tega ne smemo zanemariti, to vse nas dela. In kadar govorimo o kom, sem jaz prva, ki sem pripravljena reči, pusti ga, tam je narejen, tako je rasel. Govorim o krvi, o otroštvu, o okolju, o vsem, kadar zagovarjam ljudi in pripovedujem o njih, ker sem prepričana, da je vse to del nas; in tisto, kar nosimo s seboj v genih, in kar smo dobili do sedmega leta in kar smo živeli potem.

In če so ti elementi v meni, v nas, ne vem. To je ponovno tisti del zavednega nezavednega ali celo podzavest, s katero imam skupno zvezo prek krvi, prek izkušnje, se pravi prek življenja skozi življenje, ki sem ga živel.

Literatura: *Ogromno se pojavlja tudi, recimo pri Žabonu, še žrebec, potem pa že gospodarjev konj (v Filio ni doma)...*

BB: Če sem jaz neobvladljiva ženska in menda veljam za tako, če sem škandalozna na način, da sem bila vsa mnoga leta izredno samosvoja in neukrotljiva, potem sem seveda v sebi gojila podobo človeka – moškega, težko spravim z ust, se pravi moči, ki bi me obvladala, ker vendar sem čisto navaden človek, ki potrebuje oblast. Vsak človek potrebuje oblast, pa je to oblast teatra in je teater njegov oblastnik, je to slikar, pa je slikarstvo njegov oblastnik, je to pesnik, pa je, ko kričim, ko sem zelo mlada, kje so pesmi, saj je vendar prazen ta svet. Potem mislim ljudi, ki so mehki, nežni, občutljivi, ki jih prvi dež zmoti, razsuje, naredi kaotične, ki se napijejo, ki tavajo, ki iščejo družico, ne po impulzu seksusa, ampak po impulzu erosa in tanatosa, oni umirajo, pesniki vendar umirajo od erosa v svojem življenju in prihajajo do tanatosa v vsakdanjem, živečem življenju, ko se ljubijo s svojimi ženskami. Če govorimo o pisateljih, gre za iste reči.

To pomeni, da sem poetično celo svoje življenje verjela, da imam oblastnika in očitno sem ga našla. Sem ga našla? Seveda sem ga našla. Moram reči, da sem ga našla na Krasu, jezdeca in sem takoj razumela, da je to oblast. Pa ni to kakšna posebna, intimna izkušnja. Gre samo zato, da ko se ti nekaj zgodi, najbrž na neki način preseliš v svoje zavedno nezavedno, v podzavest in skombiniraš ter pride ven, če si ustvarjalec. Če nisi, pa najbrž nič ne skuhaš. Si pač bil z nekom, se je zgodilo in ni več. Jaz bom tega imaginarnega jezdeca, oblastnika, Poveljnika straže nosila v svoji glavi na ta ali na oni način do smrti in verjamem, tudi kasneje, ker ga mislim še srečati v svojem nezavednem. Srečati in tudi preganjati. Ne morem biti brez oblastnika, naj bo to moški, naj bo to eros, naj bo to seksus, če je v podobi na ta način predstavljivega oblastnika: eros, moški, hrepenenje, v prvi moji pravi obliki, pod lokom. Pod lokom je tudi oblast, ampak ne pristanem nanjo, dokler se ona ne vplete v vseh mavričnih barvah v hrepenenje, v ljubezen, v odnos, v spoštovanje, v skupno življenje...

Literatura: *Je to mogoče morje?*

BB: To je morje. To je ta mir, tišina. Tako morje imamo takrat, ko smo srečni s partnerji. Samo šum je, ki nas vedno spominja na to, da nas lahko tudi odplakne. In tam notri smo previdni. In tam notri spoštujemo partnerja, ga imamo radi, ga peljemo ali nas pelje s seboj po poti. Ga ne pustimo ob cesti. Šele ko se izkaže za oblastnika, če je oblastnik, potem odidemo naprej in ostane ob cesti in ga samo še tu in tam vidimo, če se ozremo, če se utegnemo ozreti.

Literatura: *Če gre pri Žabonu za prabitno telesnost med moškim in žensko, pa se mi zdi, da so Besede iz hiše Karlstein bolj eksistencialistične, mogoče celo resignirane, umirjene, odrasle. In tudi obdobje med obema knjigama, devet let, je lahko dovolj evidentno, da je bil vmes čas, vaš čas za odrasčanje?*

BB: Ja, lahko da je to. Predvsem pa je treba vedeti, da prva knjiga ni izšla pet let. So se je bali, je niso mogli objaviti, ker je bil erotičen princip premočan, preveč deklarativen in so me najbrž oblastniki v kulturi zafrustrirali. Hkrati pa sem čakala, da izide ta knjiga, govorim o *Žabonu*, tako dolgo, da bi pravzaprav lahko že tačas pisala, a so me zadržali, mi niso dovolili, da bi pisala. Nekako so čakali erotiko in jaz jim je nisem hotela dati. Hitro bi me spremenili v kaj drugega, kot sem v resnici. In kaj sem v resnici in kdo sem v resnici, sem jim pokazala z romanom.

Ne morem reči, da so prezrli *Karlsteina*, drugo zbirko, ampak užaljeno so jo zadrževali, niso se znali izraziti o njej, so celo rekli, da ni tako dobra kot prva. A sem vse pogoltnila, ne da bi se zavedala, da pripravljam kaj novega. In očitno sem rabila ta vmesni čas. Sama sploh nisem čutila razlike devetih let, da tako dolgo nisem pisala, ampak ko sem naredila *Karlsteina*, sem takoj začela delati naslednjo.

Literatura: *V Žabonu ni ne nekih družbenih normativizmov ne vprašanj o morali, medtem ko so pri Filio ni doma ta vprašanja že zelo izražena, čeprav pa tudi tukaj ponovno zmaga, tako kot pri Žabonu, neka čutnost oziroma človek, ki je v svoji moči sposoben podreti vse postavljene norme.*

BB: Rekla sem, da je eros oblastnik naših moško-ženskih druženj, eros prijateljstva, eros tovarštva, eros biti sodelavec, eros biti človek tako, je seveda pomembno, da v enem trenutku vemo in spoznamo, da je človek v bistvu edino merilo, dokler je seveda človek in dokler ostane človek. To pomeni, da upošteva vse te vrednote, o katerih sva danes že govorila. Ta človek v vsakem trenutku izključuje oblast kot edini možni trenutek preživetja, življenja, nadaljevanja, da ne govorim o ustvarjanju. Ustvarjanje ne prenese nikakršne nadoblasti. Proces ustvarjanja je, domnevam, proces znotraj posameznika.

Tisti, ki je doživel oblast, pa naj bo to oblast sistema, oblast moškega, najbrž postane zanj problematično v trenutku, ko to začuti kot oblast, kot nasilje; ker človek že sam po sebi težko prenaša nasilje. Če je pa to nasilje v samem procesu, potem lahko to verjetno omogoča ustvarjanje ali pa ga pospešuje, odvisno od tega, kdo je v procesu. Jaz sem očitno kot ustvarjalica funkcionirala na način upornika na oblast moškega – seksusa ali oblasti, kakor je pač sestavljena iz vladajočega razreda.

Literatura: *Žabona zaključujete s pesmijo: "Ližem kamen / zalezla med vrbičevje / ovita v lubje / Siva pijem močvaro / za moč za sluz / da iztisnem steklo / ki mi pušča kri / Uročena od močvare / jalova rojevam steklo," medtem ko v enem izmed intervjujev govorite o Besedah v hiši Karlstein kot o molitvi. Mar ni že Žabon hrepenenje, želja, molitev?*

BB: Pravzaprav je že *Žabon* ena sama molitev, samo da tega nihče ni prepoznal, ker se s tem ni nihče zares ukvarjal. Ukvarjali so se izključno samo z erosom. In seveda, kakor pravi Jančar, tudi z muko in s trpljenjem. Vendar je bil eros tisti, ki je prevladal. Nihče se ni ukvarjal s tem, da je združena v opusu teh pesmi ena sama muka, eno samo trpljenje in predvsem spoznanje o tem, kaj ta svet sploh je, kako je narejen.

Očitno avtor te poezije prepozna mučitelja. V *Karlsteinu* se umakne v molitev in očitno prosi za izhod in za prepoznavanje, razumevanje tega sveta in očitno v *Filio ni doma* avtor prepozna ta svet, ga razume in ga definira, česar v *Žabonu* ne more narediti, ker je premlad in ker ima še minimalno izkušnjo s svetom, seksusom, oblastjo, se pravi s človekom, ki je ozek, trpek. Verjamem, da je to trpljenje, muka, združeno tudi v moški osebi ali pa v oblastniku, kakorkoli ga imenujemo, ali pa v seksusu, ker najbrž ni zadosti samemu sebi. Očitno potrebuje obliž, in ta obliž očitno v teh stoletjih postaja ženska. In zdaj, ko se ta obliž, ta ženska, ta blagost, s katero ženska polni svet oblasti, seksusa in moškega, se ženska umika, se osamosvaja, ker bi ne želela biti samo obliž, ampak bi obliže želela tudi sprejemati, zato postaja izredno nesrečna in izgubljena. In čuti to moško zgubljenost, nesrečo in samotnost, tudi zavrženost, kot je tudi sama zavržena. Kot se iz te literature izkaže, čuti, pogreša, ampak vendar ni poti. Kje bomo našli ponovno pot drug do drugega, sedaj ne morem reči. Mogoče je rešitev pod to mavrico, o kateri sem govorila, ko izključimo izpod nje oblast in seksus in ju vključujemo samo v primeru, ko funkcionirata skupaj s hrepenenjem, predanostjo, srečo, pripadnostjo.

Literatura: *Torej so Besede iz hiše Karlstein sestop na trdna tla, čas za umiritev, za analizo?*

BB: Ja, za milo analizo, za premislek, za ponovni start. In zato spet poudarjam, da ne bi hotela sekati po moških, jih ne obtožujem, jih ne trgam, jih ne opredeljujem v oblast in seksus, sploh ne, resnično ne; zato ne, ker bi bilo to krivično in neumno. Ampak poskušam povedati samo to, da so tudi oni narejeni za neko nalogo, ki jo oni manj, drugi pa bolj vestno izpolnjujejo. In tisti, ki jo manj vestno, so prej naši, ženski tovariši, kakor pa tisti, ki se držijo oblasti in jo tudi izvajajo, v sistemu, v odnosu z žensko.

Literatura: *Ni to malo fatalistično razmišljanje?*

BB: Ne, moški je vsa stoletja, kar govorim iz lastnega spoznanja, iz lastne izkušnje, predestiniran za vodjo. In zdi sem mi, da so se v tem trenutku, danes, znašli na razpotju, ko izgubljajo žensko, ko izgubljajo subjekt in tudi objekt svoje nadmoči. In ni slučajno, da je mnogo mladih moških neopredeljenih, ne vejo kam; srečujejo to mlado, močno osveščeno, krepko žensko, na drugi strani pa moškega starejših generacij, ki ima avtoriteto, ki jo uveljavlja, ki vztraja na njej, in vidijo, da ne funkcionira popolnoma. Zato več ne vejo, kaj to sedaj je. In tukaj je naša nesreča, ker ostajajo ti mladi moški brez partneric, ker so izredno osveščene, in mlade ženske brez partnerjev, ker se bojijo priti skupaj, ker se bojijo drug drugega, bojijo se ran, ki jih nosi moja generacija. Naj torej bodo moški gospodarji, če si zaslužijo in se obvladajo, pod tisto mavrico, se strinjam, pustimo vsakomur svoje. Vendar obstaja vprašanje prepoznavanja, spoznanja, kar je očitno korak od *Karlsteina* v *Filio*. Tukaj notri je človek sam, vsak po svoje, kakor že je, kakor se mu izkaže.

Literatura: *Imenovali so vas "prva slovenska erotična pesnica", a ste se v slednji fazi odločili za roman in postali ena redkih slovenskih romanopisk. Kako se je zgodil ta*

prehod, zakaj ste se odločili za prozo in koliko se strinjate z definicijo, da ste prva slovenska erotična pesnica?

BB: Sem že lahko obveljala za prvo slovensko erotično pesnico in gotovo sem tudi bila. Vendar kakor sem že govorila o metaforiki ustvarjanja, se nisem imela kakšne velike možnosti odločati, ali roman ali poezija; mislim, da se te stvari preprosto zgodijo in niti ne utegneš pomisliti, kaj pa je zdaj to, niso pesmi, ampak je kar proza. Imajo svojo pot in jim mi s svojo izkušnjo in s svojo roko preprosto sledimo in delamo. Najbrž je notri v človeku razvoj, ki se mu ne moreš upreti, ga ne moreš zaustaviti.

Literatura: *Kje je bil pri vas preskok iz poezije v prozo?*

BB: Mislim, da sem imela povedati preveč epskih stvari, da bi lahko še ostala v poeziji, čeprav je epska tudi moja poezija, da je bil naval emocije, izkušnje, spoznanja, vedenja tako velik, da se najbrž preprosto ni dalo več v poeziji. Ni bilo prostora? Nisem znala? Ne znam razložiti. Pride. Hkrati pa intimno ne morem reči, da sem se kaj odločila.

Mogoče je to prava definicija: v nekem trenutku se v življenju najbrž prelomi iz poezije v prozo ali narobe, človeku se kaj zgodi in postane bolj epski ali bolj liričen.

Literatura: *Hkrati pa tudi vaša prozna dela v jeziku ostajajo še izredno poetična.*

BB: Sem najbrž pesnica, ki je imela toliko epske moči, da je to dvoje združila.

Literatura: *Kako kot ženska in pesnica oziroma pisateljica gledate na slovensko literaturo in njene ustvarjalce ter ustvarjalke?*

BB: Imamo vrsto sijajnih ustvarjalcev, knjige se pa valjajo po slovenskih policah. Sedaj so baje ustanovili neki forum, ki bo menda odpiral slovenski literaturi poti v svet. Kaj zdaj to pomeni? Ali da bodo prišli na vrsto zopet samo moški ali zopet 'nekateri', po mnenju nekaterih 'najboljši'? To so zmeraj izredno občutljive reči. Seveda se v narodu samem naredi selekcija, ali je literatura dobra ali slaba. In prav je, da izhajajo zunaj meja najboljše knjige. Vendar se s tem ne hiti, proces se celo ustavlja, čeprav je že danes prepozno in bi morali te stvari že včeraj, predvčerajšnjim imeti urejene in oditi v svet. Človeku zrasede upanje in ustvarjalna energija, ko vidi velikega slovenskega avtorja prevedenega. Kako ti raste moč in želja narediti tudi tako oziroma še boljše knjigo in oditi ven ter vsem tistim, ki nas imajo za majhne in so nas imeli, odkar pomnim, pokazati, da je slovenska literatura enakovredna svetovni. Da nimamo nič manjših avtorjev, pa če govorim o preteklosti ali o danes, kot jih imata ta trenutek Evropa ali Amerika. Kdo jih bo peljal ven, kdo jih bo pokazal? Kje je ta forum, zbir ljudi, ki ima moč in možnost opraviti takšno pomembno nalogo?

Ves čas govorimo, da smo v finančnih krizah – gospodarstvo, ekonomija ipd. – in kako je malo ljudi, ki pomislijo, da je pravzaprav v tem hipu slovenska kultura – gledališče, kultura, šolstvo, torej ustvarjalni ali izobraževalni proces – v tem hipu izredno ogrožena. In če ne bi bilo tukaj nekih 'norcev', nekih ustvarjalcev, ki delajo za vsako ceno in ne izključno samo za denar, ampak zato, ker jih to žene, ker so tako narejeni, potem več ničesar ne bi bilo. Zato je treba s temi ljudmi računati, oni so tukaj, stojijo ob meni in jaz ob njih.

Literatura: In zakaj ste ženske v slovenski literaturi v manjšini?

BB: Razmišljam o odnosu moški-ženska tudi na nivoju literature. Seveda v tem trenutku pomislim na pokojno Gordano Kunaver, ki je bila svoj posebni boj v tem prostoru. Odlična ustvarjalka, ki se je že davno umaknila iz moško-ženske vojne in ustvarjala povsod drugod, samo tukaj ne. Nimam sicer pravice soditi, ampak domnevam, da se je umaknila s slovenske literarne scene, ker si kot velik, časten človek, ženska z visoko moralno, z visoko postavljenimi principi življenja, preprosto ni dovolila žalitve, ko bi kdo rekel ženska literatura. Morda.

In ob tem tudi jaz ostrmim. Kaj pa je to – ženska literatura? Ali to pomeni, da je takoj že manj vredna, literarno, ustvarjalno, manjše kvalitete? Mislim, da se je umaknila pred tem, da ji ne bi bilo treba trpeti teh peyorativnih, manjvrednih izrazov – ženska, neženska literatura; ko se čutiš ogrožen. A jaz se ne. Zato, ker sem pogoltnila, kar sem morala pogoltniti v preteklih letih, požrla in v resnici dotekla kakšne svoje kolege. Gotovo. Kakšne celo pretekla.

Pa ne zato, ker bi me to sedaj veselilo, radostilo ali vzpostavljalo, ampak tako so stvari narejene. Če verjameš, da je literatura literatura, in če si dovolj pogumen ter v nekih trenutkih tudi nečasten, če si pripravljen skloniti glavo in reči: 'Ja, sem samo ženska. Ja, sem samo pesnica.' 'Pa tiho bodi, samo, da ne boš rekla, da pišeš,' znajo reči. Če si pripravljen vse to pogoltniti, si nenadoma v tem prostoru in delaš na tem, da bi lahko bil kot ustvarjalec enakovreden. O biološki stopnji enakovrednosti pa tako nikoli ne upam zares spregovoriti, čeprav nenehno, ker se seveda sprašujem, kaj je tisto, zaradi česar moški mislijo, da nismo enakovredne. Če pa poznam veliko neumnejših moških od sebe in veliko pametnejših žensk. In narobe. Zakaj? Ne vidim razloga.

Ženska je narejena zato, da je prijatelj moškemu. Prej je sovražnica proti ženski. In zakaj tako trda pot v svet moških, najsi bo svet literature, gledališča ali kakšnega drugega življenja. Jaz se jim celo življenje ponujam kot prijateljica. Nikoli se jim nisem ponujala kot ženska. Vedno znova sem ogorčena, če me kdo vidi samo kot žensko. Sem človek v kompletni podobi. Včasih pa sem bila čeden mlad deklič, ki je tudi nenehno nosil prijateljstvo po svetu. Danes je čas za to, da lahko spregovorim, da sem prijatelj.

Seveda se imam z mojimi prijatelji ustvarjalci dobro. Čeprav se tu in tam začudim, da reče kdo, 'aja, o, Berta je sijajna, Berta je krasna, na Berto se da zanesti, Berta je kompletna, Berta stoji, ampak, ali je res njen roman tako dober?' Vprašanje velikega ustvarjalca, ki bi knjigo moral prebrati, če bi me želel spoznati v celoti.

Ampak govorila sem o pokojni Gordani Kunaver, ki je dobojevala svojo bitko. In jo je častno, visoko, kot absolutno zrel in osveščen človek, ne kot ženska. Na drugi strani imamo ustvarjalko, veliko slovensko pesnico, ki je na distanci do vsega zato, ker, domnevam, ji niso pustili njenega prostora. Ona ima pravico do svojega prostora, naj bo še tako čuden, še tako nenavaden, še tako drugačen, njo bi morali sprejemati zato, ker je ustvarjalka. Pravico ima biti takšna, kot je, tudi če ne bi bila ustvarjalka. Delala si je samo svoj prostor. Če bi bil to moški, bi imel mnogo manj težav, rekli bi samo,

da je prismojen. Marsikaj bi mu kot ustvarjalcu odpustili, pri ženski pa teh odpustkov ni.

Jaz bom kar naprej ostala ženska in ustvarjalka. Tisti, ki me imajo radi, vejo, da ne govorim nič zoper njih. Govorim zoper tiste, ki imajo kaj zoper žensko ustvarjalko ali pa zdravnico ali arhitektko itd. Dajmo, odrastimo. Bodo moški v veliko manjši stiski, jaz oziroma ustvarjalke pa tudi. Brez panike, bi rekla. Gremo skupaj naprej. To je edino, kar nam ostane.

Literatura: *In za konec se vrniva na začetek. Rojeni ste bili v Mariboru, torej ste še ena izmed mnogih, ki so odšli v Ljubljano. Zakaj, kako gledate na svoj odhod danes in kakšno mnenje imate o svojem rojstnem mestu?*

BB: Odšla sem iz Maribora, ker sem čutila, da je prostor tesen zame, za moje ambicije, moje širine, moja hrepenenja; preozek, pretemen, včasih celo preplitek in včasih celo neumen, česar ne izključujem tudi za Ljubljano. Za vsako mesto je lahko to značilno. Ampak vendar sem čutila pritisk in zato sem odšla, tisti čas, dvajset let nazaj. A sem se zmeraj znova rada vračala, ker sem med temi ljudmi, ki sem jih tisti čas poznala, našla vrsto občutljivih ljudi, ki bi me znali sprejeti, ki bi me znali imeti za svojega človeka, ki ima take in take norme, zahteve, želje.

Nič slabega o Mariboru, razen tega, da se kulturna oblast vrti nekam počasi in neredko slabo (izključujem gledališče). Kakor da ni nikogar, ki bi prijel in neusmiljeno počistil in potem popeljal te nadvse sposobne Štajerce daleč, daleč, ker se ne bi ustavljali, samo pot jim je treba pokazati. Vrsta preteklih navad, boj za oblast in podobne usedline preteklega ustavljajo naglico, s katero se mora zdaj vse zavrteti, da ne bomo že spet zamujali in lovili repa te tako zelene Evrope (meni ni veliko do nje; vedno je bila mačehovska in nam dajala vedeti, da smo nekaj malega, če nas je sploh prepoznavala). In vemo, da smo dajali mnoge velike umetnike, znanstvenike, ekonomiste, politike. Po teh je Maribor posebej znan, vsaj doma, in čas bi bil, da tudi oni vejo, kako pomembna je prav kultura za narod, ki hiti, da je samo izobražen človek, širok po pameti in srcu, umetnik, dobra vprežna žival za voz v "nujno Evropo". Ne mimogrede se mi zdi nujno, da dobi Maribor lutkovno gledališče, torej gledališče, hišo, svojo in neodtujljivo, da bo dober ansambel lahko razširil svojo moč in voljo dobesedno živeti za otroka, ker taki so in nikoli se ne bodo utrudili. Tak vtis dajejo.

Mariboru vse dobro, naložil mi je dolžnost skoraj ljubiti ga, se pravi ga ne pozabiti, z vsemi, ki so me negovali, negovali moje in njihovo prijateljstvo, z onimi, ki me nikoli niso zagledali. Tudi njim dobro. Vsi smo zrasli in delamo zase, zanje, za vse nas, da se bo lahko reklo z dvignjeno glavo: Ta je Mariborčan! Lep trenutek!

Tam sem zrasla in od tam, tudi od tam sem in bom nabirala podobe za svojo umetnost.

Spraševal je Peter Tomaž Dobrila